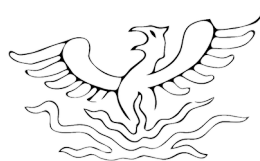

TIDSSKRIFTET FØNIX

Sjælenes pilgrimsgang i Ingemanns poetiske teologi

KRISTOFFER GARNE
Cand.theol., sognepræst

FØNIX ARG. 2022, s. 158–171

Dette værk er licenseret under en Creative Commons-licens
CC BY-NC-ND 2.5 DK

www.foenix1976.dk

ISSN 2446-175X

Sjælenes pilgrimsgang i Ingemanns poetiske teologi

Det er næppe for meget sagt, at ”Dejlig er jorden” (DDS 121) er en af de mest populære danske salmer. Den er ikke kun et fast indslag til jul, hvor englens synger om ”fred over jorden”, men også til begravelser, hvor ”slægt skal følge slægters gang”. Jeg har hørt enkelte beklage sig over, at de hvert år får en lille ridse i deres juleglæde, fordi salmen vækker mindelser om begravelsen af en kær afdød. Men jeg mindes ikke at have hørt nogen betvivle salmens kvalitet. Det skulle dog lige være teologer. Her ved mange, at N.F.S. Grundtvig (1783-1872) til sidst brød med sin mangeårige ven B.S. Ingemann (1789-1862), fordi denne med ”Dejlig er jorden” og en række andre salmer og digte stillede sig imod trosbekendelsens ord om ”kødets opstandelse”. Ingemanns salme skulle i denne optik være ude af trit med kristendommens centrale dogmer om inkarnation og opstandelse og forskrive sig til en hedensk lære om sjælens udødelighed.

Ingemanns salme ses som et eksempel på den verdensforsagende ”pilgrimsmyte”, der har levet som et uægte teologisk barn inden for kirkens mure gennem århundreder. Andre fremhæver dog salmen for det modsatte: At den netop er udtryk for en verdensbekræftelse. Det er, fordi folk her få lov til at synge om de dejlige, fagre riger på jorden, at de elsker salmen. Ingemann er folkekær, fordi man hos ham er fri for at synge om frelse og alt det der. Måske siger denne modsatrettede bedømmelse af salmen allerede noget om dens kvaliteter?

Det følgende er ikke skrevet for at tage Ingemann i forsvar mod teologernes anklager eller noget i den retning. For det kan netop være i sine teologiske afvigelser, at han er mest interessant – og evt. relevant. Det følgende er snarere et forsøg på at trænge ind i den forestillingsverden, der ligger bag ”Dejlig er jorden”. Jeg vil i det følgende forsøge at give et indblik i, hvad der er på færde i Ingemanns billede af sjælenes pilgrimsgang og -sang gennem nedslag i en række fortrinsvis sene digte. Jeg vil fokusere på hans tanker om poesien som erkendelsesform, hans lære om sjælen og hans forestillinger om livet efter døden og frelsen i Kristus.

Forinden er det dog værd at hæfte sig ved, at ”Dejlig er jorden” ikke er det eneste sted i salmebogen, hvor man støder på tanken om sjælenes pilgrimsgang. Det gør man også i Ingemanns salme over skriftstedet Rom 15,5-6: ”Udholdenhedens og trøstens Gud give jer ét og samme sind, sådan

som Kristus Jesus vil det, så I enigt med én mund lovpriser Gud, vor Herre Jesu Kristi fader!" Dette skriftsted er en del af den gamle epistellæsning til 2. søndag i advent. På Ingemanns tid blev der prædikeret over epistelteksten til aftensangsgudstjenesten, og derfor har han her fundet anledning til at koble tekstens forestilling om enheden i Gud med vinternattens mørke. Mens sjælens i pilgrimsgang i "Dejlig er jorden" går igennem de fagre riger på jorden til paradiset, går den her "igennem nat og trængsel", som salmens førstelinje lyder (DDS 381). Ingemann får dog også indskrevet adventstidens forventning i denne skildring af sjælens vandring gennem natten:

Igennem nat og trængsel
går sjælens valfartsgang
med stille håb og længsel,
med dyb forventnings sang.
Det gennem natten luer,
det lysner gennem sky
til broder broder skuer
og kender ham på ny.

Her træder to af Ingemanns typiske karakteristika frem: Der er altid udsigt til lys i mørket, og den enkelte sjæl indgår altid i et større kollektiv af valfartende sjæle. Således handler salmens to midterste vers om den enhed i udholdenhed, som epistelteksten peger på. I tredje vers begynder hver linje simpelthen med én: én røst, én fred, én Gud osv. frem til sidstelinjens "ét liv I Jesus Krist". Med adventstiden in mente var det nærliggende, at salmen endte med at pege på julen, som det er så karakteristisk for Ingemann, men i stedet ender den gennem sin nattetematik med at pege frem mod påsken og opstandelsen som målet for sjælens pilgrimsgang:

Så gå vi med hverandre
den store pilgrimsgang.
Til Golgata vi vandre
i ånd, med bøn og sang.
Fra kors, fra grav vi stige
med salig lov og pris
til den Opstandnes rige,
til frelsens Paradis.

Selvom Ingemann med en vis ret er blevet beskyldt for at overbetone Jesu fødsel på bekostning af korsdøden, er denne strofe et eksempel på, at inkarnation og opstandelse er tænkt uløseligt sammen, ligesom menneske-

billede og gudsbillede er det. Dag og nat, jord og himmel, fødsel og død, menneske og Gud er de grundlæggende poler i Ingemanns poetiske teologi.

Ingemanns poetiske teologi

Når jeg taler om poetisk teologi, er det vigtigt at være bevidst om, at den græske grundbetydning af ordet poesi har noget med skabelse at gøre. Gud skabte ifølge skabelsesberetningen verden med sit ord. På samme måde skaber digtningen en verden. Det kan godt være, at denne verden ikke er virkelig på samme måde som den håndgribelige verden, som vi har adgang til gennem sanserne. Men den er virkelig, for så vidt den virker i os. Vi kan tage bolig i digtningens verden. Så med udtrykket poetisk teologi sigter jeg også til digtningens erfaringsform, der er anderledes end den systematiske tanke eller den hverdagslige oplevelse.

Den poetiske erfaringsform har under tiden været mistænkeliggjort af allehånde former for realisme eller rationalisme. Sådan var det også på Ingemanns tid. Hele den romantiske bevægelse, han var en del af, kan ses som et opgør med den forudgående tids for stærke tillid til fornuften på bekostning af følelse og fantasi. Ingemann beskriver selv modstanden mod poesien i det enstrofede digt "Til Fantasihaderen":

Ren vil du Sandheden see; kun Dunst er dig Phantanus- Sløret;
Sandhedens Himmel fuldklar blaaner dog gjennem hint Slør.
Sort blev os Himmelens Blaa, var Dunstkredsens Trylleslør brustet.
Mørk, uden Straalernes Brud, blev os Ideernes Sol.¹

Tankegangen er her, at man ikke kan sige det, digtningen eller fantasien siger, på en mere klar måde i prosa. Man kan ikke oversætte et billede et til et eller destillere det til et begreb. Den klarhed, der kan opnås gennem oversættelse af fantasi til fornuft, er i grunden et mørke, for farverne forsvinder hermed. Forsøger man at hive billedtæppet væk fra poesien – eller fra den sansede verden for den sags skyld – for at afsløre en verden bagved, mister man blikket for selve verden og ender med at stirre ind i et tomt mørke.

Ingemann forestiller sig, at vi i poesien har adgang til de dødes endnu levende tanker. "End Ordet har Liv fra Propheternes Bryst", som han skriver i digtet "Tegn og Billed".² Denne tanke forstås dog ikke kun på den

1 H. Schwanenflügel, *Ingemanns Liv og Digtning*, København: C.A. Reitzel 1886, s. 629.

2 B.S. Ingemann, *Lysets Engel*, udvalgte digte ved Dan Turéll, København: Gyldendal 1989, s. 125.

selvfølgelig måde, at så længe et ord bliver læst eller talt, er det levende. Nej, for eftersom poesien er sjælens sprog, har ordene også del i det lange åndelige liv, som sjælen tager del i. Ordbilleder er ikke kun tegn på noget andet. Når ordet lyder, er det som et skabelsens "bliv", hvorved en verden opstår:

Dog Brystet af Been og Tungen af Kjød
Ei Livsflammen ene bevarer;
Sjælenes Tanker fra Verden blev fød
Hver Aandernes Tegn aabenbarer.

Hvert Bogstav er dødt, men hvert Ord har Liv,
Naar Aanden kan Ziffrene stave.
En Verden af Sjæle opstaar ved dens Bliv
Fra Skjaldes og Konstneres Grave.

Der er altså en intim sammenhæng mellem Ingemanns tanker om poesiens væsen og hans tanker om sjælens liv. Det bliver endnu tydeligere i digtet "Den største Tankeflugt".³ Her forstås alt, der lever, som Guds tanker:

Der flyver saa mange Fugle
imellem Himmel og Jord.
Selv med den allermindste Fugl
en Tanke fra Gud henfor.

Ordet sjæl betyder jo noget i retning af et væsens livgivende princip, livsånde (hebr. *nephesh*; lat. *spiritus*) eller bevidsthed (gr. *psyke*). Ingemanns tanke er, at sjælen slet og ret er Guds tanke eller ord, hans "bliv" i alting. Derfor er hver enkelt sjæl en hel lille skabt verden i sig selv:

Der farer saa mange Sjæle
hver Stund fra Himmel til Jord.
Selv i den allermindste Sjæl
en underfuld Verden bor.

Digtet rummer også implicit den tanke, at sjælen må rumme en flig af den poetiske skaberkraft i sig. De kan skabe en verden i sig selv. Men de kan også hele tiden skabe nye verdener, som kan flyve ud i verden som fugle. Alle disse verdener er dog ikke isolerede hver for sig. De udspringer alle fra den samme kilde, og til den skal de alle engang vende tilbage. Digtet slutter:

³ Sst., s. 117.

Guds Tanker flyve som Fugle;
som Sjæle farer de hen.
Fra Livets Væld de spredtes ud –
der samles de først igen.

Således er sjælens liv og poesiens verden to sider af samme sag som levende manifestationer af Guds poesi. Sjælene kommer fra Gud, og sjælene vender tilbage til Gud. Derfor har de del i Gud. Ligeledes må der være virkelighed i digtenes billeder, for de rummer en flig af Guds evige "bliv liv" i sig. "Hvert glimt af Gud, der i Verden blev gemt,/ er evig Livspoesi", som Ingemann afslutter et andet digt.⁴ Som det antydes her, rummer hver lille ting, om det så er en fugl, et solglimt, et digt eller en sjæl, et glimt af Gud og dermed af den hele verden.

Sjælen og gudbilledligheden

Det største afspejles i det mindste. Denne grundtanke hos Ingemann er prægnant formuleret i det korte digt "Dugdraaben":

Dugdraaben blinker paa Rosengren;
den tindrer, den sitrer af Glæde:
i mindste Dugperle, klar og ren,
er Verdenssolen til Stede.

Sjæle er Draaber paa Livets Gren:
de tindre, de sitre af Glæde:
i Sjælens Dugperle, klar og ren,
er Verdensaanden til Stede.

Dugdraaben blinker et Øjeblik;
men evig er Guddomslivet.
Den Sjæl, hvori Guds Billed opgik,
en evig Verden blev givet.⁵

Man kan sige, at Ingemann anskuer den gamle tanke, at mennesket er skabt i Guds billede, som noget kosmisk.⁶ Det er den hele verden, som Gud har skabt, der spejler sig i menneskets sjæl. Derfor har mennesket også lod og del i Guds evighed, selvom dets liv er kort. Ligesom Gud, mennesket og verden er levende, er gudsbilledet det også. Det kan forandre eller udvikle sig.

⁴ "Kronos og Sangfuglen", sst., s. 141.

⁵ Sst., s. 119.

⁶ Kristoffer Garne, "B.S. Ingemanns salmedigtning", Salmer.dk 2022, s. 12.

Ingemann tænker den gudbilledlige sjæl som en dynamisk størrelse. I aftensalmen ”Til vor lille gerning ud” (DDS 772) skildres det på den måde, at Gud har lagt en kerne i hver sjæl, som skal udvikle sig og blomstre:

Du, som viser dag og nat
sol og stjerner veje,
livets underfulde skat
gav du os i eje.
I hver barnesjæl på jord
har du lagt en kerne
til en blomst med himmelsk flør,
herlig som en stjerne.

Ingemann kæder ikke kun sjælens og dermed menneskets blomstring sammen med det store univers. Han antyder også, at denne blomstring kan fortsætte på den anden side af den grænse, som døden er:

Lad den kerne underfuld
vokse i vort indre,
når der skinner sol på muld,
og når stjerner tindre;
lad det frø opvokse smukt
med din børnevrimmel
til at bære evig frugt
i din høje Himmel!

Ingemanns måske mest originale bidrag til teologien består i en nærmere poetisk skildring af sjælens fortsatte udvikling efter døden. Det er et motiv, som kun antydes i de kendte salmer og deres forestilling om sjælens pilgrimssang, men som er udfoldet i en række tanke- eller læredigte. Det sker ikke mindst i langdigtet *Tankebreve fra en Afdød*.

Tankebreve fra en afdød

Da Ingemann i 1855 udsender *Tankebreve fra en Afdød* som bog⁷, skriver han i forordet, at han her bevæger sig i digtningens frie sfære, så hans værk skal ikke forstås som et teologisk læredigt. Spørgsmålet er dog, fortsætter han, hvor meget man egentlig i det hele taget kan sige om ”Tilværelsens store Natside” uden i en subjektiv form som digtets. Alligevel har

⁷ B.S. Ingemann, *Tankebreve fra en Afdød*, udg. Knud Bjarne Gjesing og Elna Bækdorf, København: C.A. Reitzel 1995.

Ingemann skrevet sit forord, hvor han gør opmærksom på, at den poetiske skildring også er et forsøg på at sige noget teologisk om den *mellemtilstand*, som sjælen ifølge traditionel dogmatik befinder sig i mellem dødsøjeblikket og opstandelsen på den yderste dag.

Som Ingemann gør opmærksom på, er læren om denne mellemtilstand næsten forsvundet i den protestantiske kirke. Han henviser dog i en note til, at den nyudnævnte Biskop H.L. Martensens *Dogmatik* fra 1849 indeholder en paragraf om mellemtilstanden. Her beskriver Martensen, hvordan man må forestille sig en mellemtilstand, hvor sjælen lever i en fortsat udvikling og renses og forberedes til den endelige dom. Denne mellemtilstand er ikke en konkret lokalitet, men et inderlighedens rige bestemt for selvbesindelse.

Mellemtilstanden er ifølge Martensen et ”*Erindringens Rige* i den fulde Betydning af Ordet, i den Betydning, at Sjælen her gaaer ind til i sit eget Indre, gaaer tilbage til det, som er Livets Grund, til Altilværelsens sande Indre.” I det jordiske liv i sanseverdenen ligger der ligesom et slør over mennesket, der hindrer det i fuldstændig selverkendelse. Dette slør falder væk i døden, så sjælen tvinges til konfrontation med det liv, den har levet, og dermed bliver konfronteret med en dom over sit liv. Hele det levede og nu forbigangne liv fremstår nærværende i sin helhed som erindring. Martensen uddyber:

Erindring, der maa tænkes at forholde sig til den timelige
Bevidsthed, som Poesiens sande Visioner forholde sig til
Endelighedens Prosa, en Vision, der baade kan oprinde til Glæde og
til Forfærdelse, fordi den er Bevidsthedens egen dybeste Sandhed.⁸

Efter døden må sjælen altså forholde sig til det levede liv, der nu fremstår i en fortættet poetisk form, som afslører, hvilket liv det virkelig har været. Det er denne anskuelse, Ingemann giver poetiske form i første halvdel af sit langdigt.

Tankebreve fra en Afdød begynder netop her, hvor sjælen bliver konfronteret med sig selv. Den sjæl, der taler i brevene, beskriver i brev II (af XV), hvordan livet på jorden først og fremmest var kendetegnet ved en meget stærk jeg-bevidsthed:

Grundtanken i mit Liv og Væsen,
Fra første Øieblik, jeg satte Næsen
I Verden ind, var: *jeg – jeg vil*,
Om alt Forgaaer, *jeg vil nu være til*
Og voxe, trives, blive til en Magt,

⁸ H.L. Martensen, *Den christelige Dogmatik*, København: C.A. Reitzel 1849, s. 547f.

Et Folk, en Verden – rentud sagt –
Til Alt – til Meer, end Alt – det maa herud! –
Til Altings Ophav selv – til Gud!

Dette jeg må nu i døden bøje sig og erkende, at det ikke var alt. Slet ikke. Det var kun en lille fnug i den store sammenhæng, langt fra selv at være Altings ophav og Gud. Men det havde forbindelse hertil. Og det er så denne forbindelse, der nu i døden må styrkes, mens jeg'et må forsvinde. Alligevel er der også en forbindelse mellem jeg'ets liv dengang og sjælens liv i afsked med jeg'et i døden, for alle former for liv er en del af livets store tråd:

Det Liv, man dør fra, og det Liv, man dør til,
Jeg fandt var samme Traad i Aandens Rige –
Den strækker sig i det Uendelige,
Og man er til paany, som man var før til (brev VI).

Som en modstilling til jeg'ets vilje som grundtanken i det jordiske liv, skildrer brev VII den grundlov, som gælder i det hinsidige, hvor der hverken er op eller ned, her eller der, eller noget af menneskeverdens larm:

Her gjælder kun én Grundlov – *Sympathi*:
Den ene mægtig sammenfører
Hvad sandt og virkeligt tilsammen hører
Ved evig og nødvendig Harmoni.

Sjælen skal vikle sig ud af sin egen jeg-bevidsthed for at kunne indgå i denne evige harmoni. I den forstand er, som også Martensen anførte, den skildrede mellemtilstand en slags skærsild. Mellemtilstanden er et renselsens sted, om end det ikke foregår med brændende ild, men ved at sjælen bliver konfronteret med sit eget liv i fortættet, poetisk form. Det er dog ikke sådan, at man i døden blot får givet at kende sit sande jeg. Nej, sjælens liv efter døden skildres som en langsom rejse mod sjælens ophav. Sjælen må lære at vente ”Paa Enden – paa hvad *sidst* vil med os skee,/ For helt at see vort Væsens Grund-Ide” (brev VIII).

Tankebrevene skildrer herefter en frygt i sjælen for at skulle lide en evig død, der er langt mere udslettende end den første død. Skulle det ske, ville det dog næsten være et gode, for det vil betyde en udslettelse af jeg'et og en befrielse fra den ensomhed, der måske kan værdsættes af nogle, men i grunden er et fængsel. Men der, hvor den evige død så skulle indtræde, får fortællerstemmen i stedet et syn af den guddomstanke, som gennemtrænger sjælen. Her i tankebrev X skildres synet som et lys og en hånd, der rækker ind og bryder ensomheden:

Nu veed jeg, det Umulige kan skee!
 Min Sjæl kan see den levende Ide:
 Hint Ord blev Lys – og i mig Lyset lued –
 Jeg hører Luftning af en kjærlig Aand,
 Jeg seer et Øie, og jeg seer en Haand
 I Mulmet her. Jeg er ei ene længer.

Nu lærer sjælen, som skriver brevene, alt det om sammenhængen mellem sjælen og Gud, det største og det mindste, som digteren Ingemann ved og har skildret i sine andre digte. Og med denne *indsigt* kan sjælen nu begynde den stadige opstigen mod paradiset og den endelige forening med altings ophav. Sjælen kan nu tage del i den glade pilgrimsgang til paradiset med sang. Men inden den rejse skildres, kulminerer digtet med en storstæet vision af frelseren på korset:

Igennem Alt, hvad der blev til, saavidt
 Som Stjerner gennem Himmelrummet funkle,
 Afbilder sig med Lysglands i det Dunkle
 Det Livets Liv, som selv har Døden lidt
 Og Mørket i Tilværelsen bestridt.
 Jeg seer den ene store Evighøie
 Sit Hoved over alle Verdner bøie
 I Død, med blodig Taare i sit Øie,
 Dog evig levende i Livet, han hengav.
 Alverdens Kval sig samler i hin Draabe,
 Og Draaben svulmer til et Hav;
 Det strømmer over alle Sjæles Grav –
 Det sig forvandler til en Purpurkaabe,
 Der breder over Levende og Døde
 Og Skjuler min og alle Verdnere Brøde (brev XII).

Når det liv, ved hvilket livet blev til, dør, sker der en kosmisk forvandling. Al verdens nød forvandles i hans øje og bliver til en lille dråbe, der vokser til et hav og breder sig ud som en kåbe, der skjuler al synd og død i verden.

Uden at digtet siger det direkte, må der ligge i dette billede, at Jesus ikke kun bryder den syndens og dødens magt, der holder sjælen fanget i jeg'ets tremmer. Fra ham flyder også det store sjælehav, hvori sjælene kan rejse mod livets kildevæld. I den strøm, som flyder fra korset, rejser sjælene sammen i evig harmoni og lovsang. Korset bliver en forlængelse af solens, stjernernes og englenes himmelstige, som vi får poetiske glimt af i livet før døden. Ad denne stige rejser sjælene indtil den yderste dag mod livet i livet selv, lyset i lyset. Mod slutningen af brev XV skildres det i digtets sidste store vision:

O Sjælefryd, som overstiger
 Al Fryd, som jordisk Længsel efterhiger!
 Nu smelte vore Sjæle først tilsammen
 I Livets Liv, i Lys af Aandeflammen –
 I Evighedens Hjertekilde selv,
 Nu Livets Væld, som paradisk Elv,
 Ombruser os med Verdens-Sjæle-Toner
 I Troen paa Alskabningens Forsoner.

Imidlertid er dette også netop en, ja, vision. ”Hin store stund vi vente paa”, indskyder digtet inden slutningen. Verdens nød er ikke forsvundet, men den er overvundet. Vi lever i verden med al dens nød. Men vi lever også samtidig i ”Haabets Verden”, som Ingeman skriver et andet sted, indtil den sidste dag, hvor også håbets verden skal forgå og bane vej for den endelige verdensfred.⁹ Ind til den dag må sjælene gå deres pilgrimsgang, men den går ikke kun gennem nat og trængsel, for den evige frelser er født og død på korset.

Frelsen i Kristus

I sine sidste leveår kredsede Ingemanns tanker og digte ofte om livet efter døden. Der foreligger en hel række af digte om død og evigt liv fra denne tid. Heriblandt findes den store digtcyklus *Blik paa det Første og det Sidste*, som efter Ingemanns ønske blev udgivet posthumt sammen med en ny udgave af *Tankebreve fra en Afdød*. De enkelte digte i denne cyklus, der begynder med ”Guds Ord” før skabelsen og slutter med ”Opstandelsens Rige” efter døden, er skrevet på faste versemål. Men til allersidst afrundes værket med langdigtet ”Den Første og den Sidste”.¹⁰ Som et af de meget få steder i forfatterskabet lader Ingemann ikke kun være med at følge et versemål, han undlader også helt at rime. Det er prædikenens eller bønnens tone, han nu hengiver sig helt til.

Her taler Ingemann i en bøn til Kristus som en sammenfatning af hele sit syn om ”Sjælens dybe,/ Æoniske Hjem,/ Hvor dit gjenfødte Billed/ Med evigt Legem/ I Aanden udfolder sin Blomst!”. Derefter er digtet udformet som en lang bøn til Kristus om at tale, så hele verden, både døde og levende, troende og ikke-troende, hører hans ord og påkalder hans navn. Her får

⁹ B.S. Ingemann, ”Verdensfreden”, *Samlede Skrifter* IV-9, København: C.A. Reitzel 1864, s. 209f.

¹⁰ B.S. Ingemann, *Samlede Skrifter* IV-10, København: C.A. Reitzel 1865, s. 256ff.

vi således et indblik i Ingemanns kristologi, som oftest ikke er særlig fremtrædende i de kendte og elskede salmer, men altid ligger der som et teologisk vandmærke:

Med Menneskeslægtens/ Kaar og Natur/ Du bærer dens hele/
 Tilværelses Vægt:/ Et Menneskeliv/ Og en Menneskedød;/ Men i
 samme Stund,/ Du bærer en Verdens/ Kors til et Golgatha,/ Du
 bærer almægtig/ Med Faderen selv,/ Med ham tilstede/ I
 Tilværelsens Rod,/ Den evige Himmel,/ Hvorfra Du med Aanden
 nedfoer.

Den evige himmel er ifølge disse linjer ikke kun noget, sjælene kan vandre til efter døden. Kristus har bragt himlen til jorden. Det er derfor, sjælens pilgrimsgang går gennem de fagre riger på jorden. Og med korset går den også gennem døden. Men forbindelsen er etableret med inkarnationen, hvor det evige fødes i tiden. Det udtrykkes meget prægnant i digtet eller salmen "Gudmennesket", der også er en del af *Blik paa det Første og det Sidste*:

Gudmenneske! evig gulfødte Christ,
 I Jesus Menneske blevet!
 Ved Dig Guds Evighedsliv fuldvist
 Er ind i Mennesket *levet*.

Gud træder med Dig i sin Skabning ud,
 Hvor Aand i Sjæle sig rører;
 I Dødeligheden selv Livets Gud
 Sit Væsens Billed afslører.¹¹

Det evige liv er med Jesus levet ind i menneskelivet, ja i hele skabningen.

Den evige lovsang

Selvom værket om det første og det sidste har karakter af et sidste ord, er det ikke Ingemanns sidste værk. Det er derimod digtet "Den hemmelighedsfulde Port",¹² som han efter sigende skulle have reciteret fra sit sengeleje kort tid før sin død. Her skildrer han synet af en grænsemur, som skiller denne verden fra den anden verden. Men der er en port i døren, og hvert øjeblik går en ny sjæl igennem den. Porten står på klem, og ud af den

¹¹ Sst., s. 230.

¹² Ingemann, *Lysets Engel*, s. 142f.

strømmer gravmørket, men ”gennem Mørket sender Gud/ En Straale fra sin Kirke”. I digtets midterste vers fortæller digtet, hvordan man får øje på denne stråle:

Den Straale kun til Øiet naaer,
 Hvor Sjæle-Børneskaren staaer
 Som Juleaften hjemme
 Og stirrer trøst paa lukte Dør,
 Der hvad de aldrig skued før,
 Til herligst Stund skal gjemme.

Det kræver altså et vågent øjne og en god portion barnesind at kunne se de solstråler, der lyser gennem dødens mørke. Evnen til at få denne indsigt blev skænket julenat, da Jesusbarnet fødtes, og englene sang for markens hyrder. Og denne evne opleves i os, når vi samles om juletræet og poetisk ihukommer julenat. I denne tanke slutter Ingemanns sidste digt med visionen af en paradisiske juleaften med Jesusbarnet hinsides døden:

Og aabnes Døren helt tilsidst,
 Saa veed de, Jesusbarnet vist
 Har bragt dem Julegave –
 Saa see de – hvad de troede før –
 Vidunderlig bag aabne Dør
 Staaer Juletræets Have.

Den fred, som kom til verden julenat, bevæger vi os alle imod, levende og døde. Det er en gennemgående kongstanke i Ingemanns digtning. Et tidligt udtryk for dette finder vi aftensalmen fra 1822 (DDS 778), hvor visionen af fredens engel fremkalender en tone, som jeg’et kan synge med på:

O, lær af ham din aftensang:
 Fred med hver sjæl på jord!
 Til samme Himmel går vor gang,
 adskilles end vort spor.

Da Ingemann i 1854 udgiver sin *Confirmations-Gave*, som er en række poetiske ”Følgeblade” til *Luthers lille katekismus*, giver han i sin gennemspilning af trosbekendelsens led et selvstændigt afsnit til ”Amen”.¹³ Her genfindes det velkendte englesangsmotiv fra ”Dejlig er Jordan”. I ”Amen”-digtet er det dog ikke englen, men Jesus selv, der har istemt den lovsang, som vi synger med på:

¹³ B.S. Ingemann, *Confirmations-Gave*, København: C.A. Reitzel 1854, s. 46f.

Der toned et Ord fra Jesu Mund;
 Det toned med hellig Klang.
 Det fløi over alle Verdner ud;
 Det blev til en evig Sang.

Og hvor der sig rører Liv og Aand,
 Hvor Sjæle har Hørt Guds Røst,
 Bekræftelsens store Jubelord
 Sig løfter fra Sjæl og Bryst.

Det er Gud, der synger. Og sammen med hele skabningen og alle engle synger vi et stort og langt amen til Gud skabende og frelsende ord, Jesus Kristus:

O! saligt, naar alle Sjæles Sang
 Er Jubel i Frelserfavn –
 Og alle Guds Himles Raab er: *Ja!*
 Og *Amen* i *Jesu* Navn.

Sjælens glade pilgrimssang er ikke en stigen ud af verden. Det er at tage del i den evige poesis musik sammen med alle sjæle, levende og døde. Trods synd og død bliver det en evig harmoni, fordi Guds ord med sin fødsel, død og opstandelse bygger en bro hen over alle dyb og afstande. På den bro vandrer sjælene og synger med tider, der går, og tider, der kommer.

Det er således karakteristisk for Ingemanns digtning, at han får versmålet til "Dejlig er jorden", som var bestemt af den overleverede melodi, til at passe med, at englenerne synger "os er en evig frelser fød". Egentlig skulle de jo have sunget "Eder er en evig frelser født", hvis det skulle have passet med bibelteksten. Englenerne synger til, ikke med, hyrderne i juleevangeliet, men Ingemann får englenerne med i takken for frelsen. I det hele taget er Ingemann forbindelsens digter. Alt hænger sammen hos ham. Derfor er der i hans univers intet verdensafvisende eller kropsfornægtende i tanken om sjælens pilgrimsgang. Sjælens pilgrimsgang er nemlig blot et ud af utallige udtryk for den forbindelse mellem den største og den mindste verden, som er gennemgående i Ingemanns poetiske teologi.

Det er i bund og grund den samme tanke, der udtrykkes i linjerne "I hvert solglimt Gud er nær/ og vor glade morgensang fornemmer" (DDS 754) som i linjerne "aldrig forstummer/ tonen fra himlen/ i sjælens glade pilgrimssang".